

Elżbieta Stojanowska

Optymizm młodych kobiet i mężczyzn w ważnych dziedzinach życia

Studia Psychologica nr 4, 5-19

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ELŻBIETA STOJANOWSKA
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

OPTYZMIZM MŁODYCH KOBIET I MĘŻCZYZN W WAŻNYCH DZIEDZINACH ŻYCIA

Optimism in important spheres of life among young women and men

Abstract

The research concerns optimism level in the sphere of job, health and interpersonal relationships among young women and men. The subjects were male (N = 670), and female students (385), also girls from the final classes of secondary school (240). The optimism was investigated in a form of subjective chances of avoiding negative events like unemployment, serious illness, and loneliness. In addition, a declared effort made in avoiding those traumatic events was measured. The obtained results showed that women compared with men were more optimistic in interpersonal relationships, and men were more optimistic (than women) in the sphere of job. In all the investigated areas women in comparison with men declared the stronger effort. Only among women were positive correlations between chances and declared effort in the suitable areas obtained. Girls from secondary school compared with female students disclosed weaker optimism in all the investigated spheres of life. The obtained differences between young women and men are discussed in the context of personality and social conditions.

1. WPROWADZENIE

Optyzmizm ma różne oblicza. Dotyczy zarówno wydarzeń o charakterze losowym jak i sprawnościowym, konkretnych wydarzeń (sfer życia) lub całego życia człowieka, w tym ostatnim przypadku przybierając formę zgeneralizowanej postawy. Dlatego też w szerszym lub węższym zakresie optymista jest każdy.

Najbardziej rozpowszechnioną formą optymizmu jest tzw. nierealistyczny optymizm, badany najczęściej w wersji negatywnej jako ocena subiektywnych szans uniknięcia różnych traumatycznych wydarzeń typu choroby, utrata pracy, wypadki, kataklizmy itp. (Heine, Lehman, 1995; Weinstein, 1980; Weinstein, 1984; Weinstein, Lyon, 1999). Nierealizm tego optymizmu polega na tym, że jednostka nie ma z reguły obiektywnych podstaw do formułowania takich prognoz. Ponadto, jednostka przejawiająca nierealistyczny optymizm uważa, że ma większe szanse od innych uniknąć nieszczęśliwych wydarzeń, co w konfrontacji z mądrym charakterem takich przekonań dowodzi niezgodnej z rzeczywistością iluzji: większość nie może mieć większych szans od innych.

Wbrew potocznym opiniom optymizm nie jest zaprzeczeniem pesymizmu, gdyż jak dowodzą badania niektórych autorów (Chang i in., 1994; Chang i in., 2001)

optymistyczne i pesymistyczne przekonania mogą stanowić dwie niezależne od siebie dymensje. Przekonywającego dowodu na ową niezależność dostarczyły międzykulturowe badania Changa i in. (2001) obejmujące populację Kanadyjczyków i Japończyków. Wcześniejsze badania Heine'go i Lemana (1995) wykazały, że w kulturze Zachodu dominuje nierealistyczny optymizm, natomiast w kulturze Wschodu – nierealistyczny pesymizm. Takie ustalenia dobrze harmonizują z charakterystyką mentalności ludzi obu kultur. W kulturze Zachodu nastawionej na jednostkę, jej osobiste osiągnięcia i szczęście, występuje silna motywacja do faworyzowania własnego „ja”, przejawiająca się między innymi w wysokiej samoocenie (powyżej teoretycznej średniej metody, którą się bada), poczuciu własnej wyjątkowości oraz egocentryzmie atrybucyjnym. Z kolei w kulturze Wschodu nastawionej na życie kolektywu cenionymi wartościami jest samokrytycyzm, podporządkowanie się grupie czy znoszenie trudów życia. W taki obraz typowej jednostki Zachodu i Wschodu dobrze wkomponowuje się nierealistyczny optymizm oraz nierealistyczny pesymizm. Niemniej jednak, jak pokazują badania Czanga i współpracowników (2001), nierealistyczny optymizm może współwystępować z nierealistycznym pesymizmem. Okazało się bowiem, że Japończycy w zakresie wydarzeń pozytywnych przejawiają nierealistyczny pesymizm (uważają, że to inni mają większe szanse na doświadczenie upragnionych zdarzeń), natomiast w zakresie zdarzeń negatywnych – przejawiają nierealistyczny optymizm – uważają, że oni sami mają większe szanse od innych ich uniknąć. Badania Changa (tamże) pokazały także, że w badanej grupie amerykańskiej nierealistyczny optymizm nie dotyczył wydarzeń pozytywnych – w tym zakresie Kanadyjczycy nie przejawiali żadnych zniekształceń (uważali, że mają podobne szanse do innych). Natomiast w zakresie wydarzeń negatywnych przejawiali silny (silniejszy niż Japończycy) nierealistyczny optymizm – uważali, że mają znacznie większe od innych szanse na uniknięcie traumatycznych wydarzeń. Wyniki Changa nie podważają wprawdzie wcześniejszych ustaleń, że Japończycy są bardziej pesymistyczni od Amerykanów – bo globalnie takimi się okazali – pokazują jednak bardziej skomplikowany obraz zależności. Dowodzą mianowicie, że można równocześnie przejawiać nierealistyczny optymizm jak i nierealistyczny pesymizm. Innym ważnym wnioskiem płynącym z badań Changa jest uniwersalny charakter nierealistycznego optymizmu w sferze zdarzeń negatywnych. Obecny w obu kulturach dowodzi, że pełni on ważną rolę obronną, niezależnie od obowiązującej w danej kulturze filozofii życiowej, i jest prawdopodobnie minimalną dawką optymizmu, niezbędną do normalnego funkcjonowania (por. Kofta, Szustrowa, 1990; Taylor, Brown, 1988).

Współwystępowanie optymizmu i pesymizmu należy, jak sądzę, ograniczyć do sfery konkretnych wydarzeń lub wydarzeń losowych, trudno bowiem wyobrazić sobie taką koegzystencję na poziomie optymizmu dyspozycyjnego. Optymizm ten to nie tylko formułowanie optymistycznych oczekiwań lecz także przeżywanie uczucia zadowolenia ze swojego życia. Jeśli w sferze oczekiwań nietrudno wyobrazić sobie koegzystencję optymistycznych i pesymistycznych oczekiwań, to trudno na poziomie przeżyć wyobrazić sobie jednostkę skłoną zarówno do przeżywania zadowolenia ze swego życia jak i wiecznie zamartwiającą się. Co najważniejsze jednak, na mocy definicji, z dyspozycyjnym optymizmem i pesymizmem wiążą się odrębne cechy (dyspozycje) osobowościowe. Optymiści dyspo-

zycyjni są zrównoważeni emocjonalnie, ekstrawertywni, z dobrą samoocena, wewnętrznym umiejscowieniem poczucia kontroli, natomiast dyspozycyjni pesymiści są neurotyczni, introwertywni, o niskiej samoocenie i zewnętrznym umiejscowieniu poczucia kontroli (Scheier, Carver, 1985). Aczkolwiek dyspozycyjni optymizm powinien sprzyjać formułowaniu optymistycznych oczekiwań, a dyspozycyjni pesymizm – pesymistycznych, należy jednak sądzić, że uwarunkowania osobowościowe dotyczą głównie wydarzeń pozytywnych, niekoniecznie negatywnych. W sferze zdarzeń negatywnych nierealistyczny optymizm pełni funkcje wybitnie obronne, a jego występowanie ma charakter powszechny, nie związany z osobowością jednostki (por. Weinstein, 1980; Taylor, Brown, 1988).

Różnice w poziomie optymizmu między kulturą Wschodu i Zachodu pokazują, że optymizm jest bardziej typowy dla indywidualnej koncepcji człowieka, respektującej jego prawo do osobistych aspiracji i indywidualnych osiągnięć. Natomiast kultura kolektywistyczna, w której dominuje koncepcja jednostki współzależnej od innych, nie sprzyja formułowaniu optymistycznych jednostkowych przewidywań, zwłaszcza w sferze wydarzeń pozytywnych.

Różnice w koncepcji „ja” nie wywodzą się tylko z uwarunkowań kulturowych. Wewnątrz każdej kultury występują znaczne różnice indywidualne. Część z nich związana jest z odmienną pojmowaną rolą kobiet i mężczyzn oraz procesem socjalizacji osób określonej płci. Według wielu badaczy (Chodorow, 1979; Gilligan, 1982, za: Brannon, 2002; Mandal, 2000) „ja” typowego mężczyzny jest indywidualistyczne, natomiast typowe „ja” kobiety – współzależne od innych (ja-związane). Ta odmienność sugerowałaby większy optymizm u mężczyzn niż kobiet.

2. CZY MĘŻCZYŹNI SĄ BARDZIEJ OPTYMISTYCZNI OD KOBIECI?

Osobowościowe charakterystyki kobiet i mężczyzn sugerowałyby, że tak jest w istocie.

Głównym powodem byłyby różnice w wysokości samooceny, według licznych badaczy bardziej pozytywnej u mężczyzn niż kobiet (Basow, 1986; Bolognini i in., 1996; Watkins i in., 1996). Przyczyną takiego stanu rzeczy jest odmienny proces socjalizacji dziewcząt i chłopców oraz nierówne traktowanie wartości kobiecych i męskich. W wychowaniu dziewcząt kładzie się większy nacisk na poprawność zachowania, pracowitość czy posłuszeństwo. Chłopcom pozostawia się większy margines swobody, gdyż w ich wychowaniu stawia się na samodzielność, inicjatywę, aktywność własną (por. Konarzewski, 1995). Osiągnięcia szkolne dziewcząt częściej interpretowane są jako efekt pracowitości, osiągnięcia chłopców – jako przejaw zdolności (Deaux, Emswiller, 1974; Deaux, Taylor, 1973). Nie tylko ów niekorzystny trening interpretowania osiągnięć szkolnych prowadzi u dziewcząt do zaniżonej samooceny. Środki masowego przekazu konsekwentnie lansują koncepcję kobiety cielesnej, której wartość silnie związana jest z jej urodą; w przypadku mężczyzn większą wagę przywiązuje się do charakteru mężczyzny, aczkolwiek współczesne trendy obyczajowe cokolwiek feminizują mężczyzn, skłaniając ich do bardziej spontanicznej ekspresji emocji oraz zwracając uwagę na zdrowy i estetyczny wygląd zewnętrzny (por. Brannon, 2002). Niezależnie od tych trendów niezadowolone z własnego ciała w przypadku kobiet

z reguły prowadzi do poważniejszych konsekwencji niż w przypadku mężczyzn. Jedną z nich jest obniżona samoocena.

Ważnym powodem niższej samooceny kobiet niż mężczyzn jest dosyć powszechne w kulturze Zachodu cenie wartości męskich – instrumentalnych wyżej niż wartości kobiecych – ekspresyjnych. Z tego powodu zawody męskie uważane są za bardziej wartościowe niż kobiece, a mężczyźni w tych samych zawodach częściej awansują oraz są lepiej opłacani niż kobiety (Gerhart, 1990). Sytuacja na rynku pracy wyraźnie preferuje mężczyzn, gdyż oni z reguły są bardziej dyspozycyjni niż kobiety i dla nich jest więcej ofert pracy. Badania z początku lat 80-tych pokazują, iż w opinii Polaków aż trzykrotnie więcej było zawodów odpowiednich dla mężczyzn niż kobiet (Reszke, 1984).

Badania jednoznacznie wykazują, że mężczyźni mogą mieć większe szanse od kobiet otrzymania pracy nawet typowo kobiecej i to nie tylko wtedy, gdy decydującym jest mężczyzna (Brannon, 2002; Glick i in., 1988; Martinko, Gardner, 1983; Stojanowska, 2002). Niektóre badania (por. Rudman, 1999) sugerują także, że to same kobiety silniej niż mężczyźni dyskryminują inne kobiety przejawiające asertywny styl autoprezentacji oraz pretendujące do wykonywania męskich zajęć. Należałoby zatem sądzić, iż w sferze zawodowej kobiety są bardziej pesymistyczne niż mężczyźni, gdyż mają ku temu powody.

A co z optymizmem w innych sferach, takich jak życie osobiste czy zdrowie?

Sfera kontaktów interpersonalnych jest domeną kobiet, gdyż przejawiają one silniejszą niż mężczyźni orientację na innych ludzi (zakładając, że typowych kobiecych kobiet i typowych męskich mężczyzn jest więcej niż nietypowych, np. androgynicznych czy nieokreślonych płciowo). Jeśli zatem kobiety od wczesnych lat dziecięcych intensywniej niż mężczyźni motywowane są do kontaktów społecznych i takie umiejętności ćwiczą, można oczekiwać, że w sferze życia osobistego przejawiają większy optymizm (choćby nierealistyczny) niż mężczyźni natomiast do życia bardziej instrumentalnie. Należy bowiem sądzić, że to na czym jednostce zależy (z czym się identyfikuje) jest szczególnie podatne na różne zniekształcenia poznawcze, w tym iluzoryczną ocenę swoich szans (por. McDonald, Ross, 1999; Gagne, Lydon, 2001a, b). Powszechnie wiadomo, że w młodym wieku to kobietom bardziej zależy na znalezieniu stałego partnera życiowego niż mężczyznom, którzy częściej przejawiają upodobanie do przelotnych i nie zobowiązujących znajomości oraz w mniejszym stopniu przynaglani są perspektywą starzenia się

Pewnym ograniczeniem w przewidywaniu większego optymizmu kobiet w sferze kontaktów interpersonalnych jest zakładana niższa samoocena i bardziej bierna rola kobiet niż mężczyzn w inicjowaniu kontaktów z płcią przeciwną (por. Rose, Freize, 1993), mogące sprawić, że kobiety nie różnią się od mężczyzn poziomem „interpersonalnego” optymizmu.

Kolejnym ważnym obszarem, w którym formułowane są oczekiwania, jest własne zdrowie, kondycja fizyczna. Sprawność i tężyzna fizyczna jest domeną mężczyzn. Powszechnie także zauważa się mniejszą dbałość o zdrowie wśród mężczyzn niż kobiet, zwłaszcza w okresie młodości. To mężczyźni skłonni są do lekceważenia dolegliwości somatycznych, częściej podejmują zachowania ryzykowne (np. uprawiają ekstremalne sporty), narażając się na utratę zdrowia i ży-

cia. Kobiety z reguły przejawiają bardziej racjonalne zachowania zdrowotne, lepiej dbają o higienę osobistą oraz częściej korzystają z opieki zdrowotnej, aczkolwiek niektóre z nich poprzez nadmierne odchudzanie się czy uczęszczanie do solarium także narażają własne zdrowie. Nie wiadomo jednak, czy wraz z odmiennym stylem życia idą w parze zróżnicowane oczekiwania odnośnie własnego zdrowia w przyszłości. Możliwe jest bowiem, że mężczyźni przeceniają własne możliwości zdrowotne, a prowadząc mniej zdrowy tryb życia nie są świadomi jego konsekwencji, w związku z czym nie formułują bardziej pesymistycznych oczekiwań niż kobiety. Te z kolei, mimo większej dbałości o zdrowie mogą liczyć się z różnymi komplikacjami zdrowotnymi, na przykład związanymi z ciążą i rodzeniem dzieci.

3. ROLA ZAANGAŻOWANIA W FORMUŁOWANIU OPTYMISTYCZNYCH OCZEKIWAŃ

Optymizm w subiektywnym doświadczeniu jednostki może mieć różne podstawy. Może wiązać się z wiarą w przychylność losu (np. z przekonaniem, że nieszczęśliwe wypadki ominą jednostkę), może także wynikać z pozytywnej oceny własnych zdolności czy umiejętności (por. Bandura, 1977). Pierwszy rodzaj optymizmu, czyli nierealistyczny optymizm w sferze zdarzeń negatywnych, zwykle nie pobudza jednostki do ukierunkowanej na uniknięcie tych zdarzeń aktywności, lecz częściej prowadzi do ryzykownych zachowań, gdyż wiara w przychylność losu osłabia czujność i zapobiegliwość (por. Weinstein i in., 1999). Z kolei drugi rodzaj optymizmu, o charakterze sprawnościowym, niewątpliwie motywuje jednostkę do działania, gdyż przekonanie o własnej skuteczności wyznacza obszar osiągalnych celów oraz nadaje sens własnym działaniom, a brak takiego przekonania sprzyja bierności.

To, jakiej sfery życia optymizm dotyczy nie decyduje o jego charakterze. Można zatem być optymistą zdrowotnym zarówno wierząc we własne predyspozycje lub przychylność losu, jak i pokładając nadzieję w skuteczność własnych zachowań zdrowotnych. Można być optymistą w sferze kontaktów interpersonalnych, wierząc we własny urok osobisty lub w to, że sam los zetknie nas z odpowiednim partnerem, można też wierzyć we własne umiejętności interpersonalne i konsekwentnie podejmować starania na rzecz znalezienia i utrzymania satysfakcjonujących kontaktów z innymi ludźmi. Podobnie w sferze zawodowej: można podejmować systematyczny wysiłek na rzecz znalezienia pracy lub poprawy sytuacji zawodowej, można też wierzyć w sprzyjający los, odpowiednie układy itp.

Rola, jaką przypisuje się osobistemu wysiłkowi i zaangażowaniu w osiągnięciu ważnych celów życiowych niewątpliwie zależy od umiejscowienia poczucia kontroli jednostki (Rotter, 1966). Osoby wewnętrzsterowne przekonane o osobistym wpływie jednostki na bieg wydarzeń przypisują znaczącą rolę osobistym staraniom w osiągnięciu ważnych celów życiowych, w przeciwieństwie do osób zewnętrzsterownych, które swoją sytuację oceniają jako efekt przypadku lub oddziaływań innych osób. Wprawdzie badania dotyczące korelatów osobowościowych optymizmu i pesymizmu wskazują, że optymiści są bardziej wewnętrzsterowni, a pesymiści bardziej zewnętrzsterowni (por. Scheier, Carver, 1985; Mądrzycki, 2000), prawidłowość ta nie musi być żelazna. Tak jak pisałam wyżej, optymizm jak i pesymizm może mieć w przeświadczeniu jednostki

różne przyczyny: zewnętrzne jak i wewnętrzne. Można zatem wyobrazić sobie sytuację w której osoba zewnątrzsterowna jest optymistą, gdyż wierzy w przychylność losu, oraz taką, kiedy osoba wewnątrzsterowna jest pesymistą. W tym ostatnim przypadku pesymizm koegzystujący z wewnątrzsterownością polegałby na równoczesnym przekonaniu, że wiele w życiu zależy od osobistych starań jednostki oraz niskiej ocenie skuteczności własnych działań w konkretnej dziedzinie.

Nie tylko poczucie umiejscowienia kontroli różnicuje wagę przypisywaną wysiłkowi i zaangażowaniu w osiąganiu ważnych celów życiowych. Prawdopodobne jest, iż odmienna socjalizacja dziewcząt i chłopców, kładąca nacisk na pracowitość dziewcząt oraz zdolności chłopców sprawia, że to kobiety przywiązują większą wagę do wysiłku (jako niezbędnego w realizacji celów) niż mężczyźni. Badania pokazują (Spence, Helmreich, 1978; Spence, 1984), że kobiety mają wyższą motywację do wyteźonej pracy, natomiast mężczyźni bardziej nastawieni są na osobisty sukces i rywalizację. Należałoby zatem oczekiwać, że niezależnie od umiejscowienia poczucia kontroli kobiety będą wkładać (deklarować) większy wysiłek w osiąganie ważnych celów życiowych aniżeli mężczyźni.

Ponadto u kobiet wysiłek powinien pozytywnie korelować z poziomem optymizmu, natomiast u mężczyzn niekoniecznie. W przypadku kobiet wychowanych w przekonaniu, że pracowitość jest konieczną drogą do osiągnięcia celu, większy optymizm powinien wzbudzać silniejszą motywację do wysiłku, a ilość wkładanego wysiłku uzasadniać wielkość optymizmu. W przypadku mężczyzn, bardziej pewnych siebie oraz przekonanych o większej roli zdolności w osiąganiu celów optymistyczne oczekiwania nie muszą wiązać się z pracowitością ani do niej prowadzić.

4. OPIS BADAŃ WŁASNYCH

W niniejszym artykule prezentowane badania dotyczą optymizmu młodych kobiet i mężczyzn w trzech dziedzinach życia: zdrowia, pracy zawodowej oraz kontaktów osobistych.

Pomiar optymizmu kobiet i mężczyzn był fragmentem szerszego projektu badawczego, w którym głównie interesowano się atrakcyjnością optymistycznych i pesymistycznych przekonań w różnych dziedzinach życia w ocenie młodych kobiet i mężczyzn. Dlatego też główną zmienną poddawaną kontroli były charakterystyki przekonań w różnych dziedzinach życia ocenianych osób, natomiast w mniejszym stopniu interesowano się jednorodnością osób badanych w kolejnych badaniach. W efekcie takiej procedury, w przeprowadzonych badaniach w latach 1999/2002 brali udział zarówno studenci i studentki pierwszego i drugiego roku studiów warszawskich uczelni (Akademii Pedagogiki Specjalnej, Akademii Sztuk Pięknych, Politechniki) oraz młodzież ostatnich klas liceum. Przebadano 625 dziewcząt, w tym 240 z maturalnych klas liceum i 385 studentek oraz 670 chłopców – studentów.

We wszystkich grupach osoby badane na początku badania wypełniały te same arkusze do pomiaru (w kolejności): umiejscowienia poczucia kontroli, optymizmu oraz deklarowanego wysiłku, dlatego też uzyskane wyniki można było poddać wspólnej analizie statystycznej.

POMIAR UMIEJSCOWIENIA POCZUCIA KONTROLI

Zastosowano Skalę Filozofii Życiowej, będącą częścią polskiego narzędzia do pomiaru poczucia kontroli: Skali I – E w pracy, w adaptacji Xymeny Gliszczyńskiej (1990). Skala Filozofii Życiowej wzorowana jest na treści twierdzeń skali Rottera (1966) i zawiera 12 par zdań opisujących ogólne przekonania dotyczące możliwości kontrolowania własnego życia przez ludzi. Zadaniem osoby badanej jest wybór jednego, bardziej odpowiadającego zdania z każdej pary zdań. Minimalna liczba punktów w skali wynosi 0, maksymalna 12. Im więcej punktów tym wewnętrzne poczucie kontroli jest silniejsze.

POMIAR OPTYMIZMU ORAZ DEKLAROWANEGO WYSIŁKU

Optymizm w trzech sferach życia: zdrowia, pracy zawodowej oraz kontaktów osobistych badano w wersji zdarzeń negatywnych, w formie oceny subiektywnego prawdopodobieństwa uniknięcia w najbliższych pięciu latach po ukończeniu nauki poważnej choroby, bezrobocia oraz samotności. Następnie osoby badane oceniały na jedenastostopniowych skalach wysiłek jaki wkładają w uniknięcie tych traumatycznych wydarzeń (choroby, samotności, bezrobocia).

5. WYNIKI

Ze względu na uzasadnione przypuszczenie, że poziom optymizmu może zależeć od obiektywnej sytuacji życiowej jednostki, na przykład poziomu zdobywanego wykształcenia, na początku wykonano testy t – studenta porównujące badane zmienne w grupie uczennic liceum (N = 240) oraz studentek wyższych uczelni (N = 385).

Tabela 1. Porównanie badanych zmiennych w grupie uczennic liceum oraz studentek wyższych uczelni: testy t – studenta dla prób niezależnych

Badane zmienne	Uczennice N = 240		Studentki N = 385		test t studenta
	M	SD	M	SD	wartości t
poczucie kontroli	5,7	2,1	7,14	2,5	-8,9; p. < 0,001
szanse – praca	61,6	24	69,6	21,7	-4,33; p. < 0,001
szanse – zdrowie	59,8	26,5	65,6	20,1	-3,11; p. < 0,01
szanse – życie osobiste	67,1	28,8	74,6	33,5	-3,64; p. < 0,01
wysiłek – praca	8,53	2,3	8,48	2,3	n. ist.
wysiłek – zdrowie	7,9	2,6	7,38	2,38	2,66; p. < 0,01
wysiłek – życie osobiste	8,0	2,8	8,5	2,49	-2,04; p. < 0,01

Jak pokazuje tabela nr 1, dziewczęta z liceum charakteryzują się niższym poziomem wewnętrznego umiejscowienia poczucia kontroli oraz słabszym optymizmem w zakresie wszystkich trzech sferach życia w porównaniu ze studentkami. Można przypuszczać, że podjęcie studiów przez dziewczęta korzystnie wpływa na ich ocenę subiektywnych szans życiowych w różnych dziedzinach. Badania nie miały charakteru badań podłużnych (nie dotyczyły tych samych dziewcząt przed i po podjęciu studiów), dlatego powyższy sąd ma status

hipotezy wymagającej weryfikacji. Nie dysponujemy także analogicznymi badaniami w grupie chłopców – uczniów liceum, dlatego też trudno przewidywać, czy wśród mężczyzn podjęcie studiów wpływa korzystnie na przewidywania osobistej przyszłości.

Tabela nr 1 pokazuje także, że dziewczęta z liceum deklarowały większy wysiłek wkładany w zdrowie, natomiast studentki – większy wysiłek w życie osobiste. Różnice te, aczkolwiek istotne statystycznie nominalnie były niewielkie.

Ze względu na różnice w poziomie optymizmu między uczennicami i studentkami oraz w celu ujednoczenia grupy osób badanych o różnej płci pod względem poziomu nauczania, analizy bezpośrednio porównujące natężenie badanych zmiennych między kobietami i mężczyznami wykonano tylko w grupie studentek (385) oraz studentów (670).

Tabela 2. Porównanie średnich wartości badanych zmiennych w grupie studentek (385) i studentów (670): testy t- studenta dla prób niezależnych

Badane zmienne	Uczennice N = 385		Studentki N = 670		test t studenta
	M	SD	M	SD	wartości t
poczucie kontroli	7,14	2,5	6,8	2,5	-3,66; p. <0,001
szanse – praca	69,7	21,8	72,7	23,2	2,07; p. <0,05
szanse – zdrowie	65,7	20,1	61,3	23,3	-3,07; p. < 0,01
szanse – życie osobiste	74,6	23,5	67,1	27,9	-4,4; p. <0,001
wysiłek – praca	8,4	2,3	7,6	2,7	-5,34; p. <0,001
wysiłek – zdrowie	7,3	2,4	6,9	2,5	-2,65; p. <0,01
wysiłek – życie osobiste	8,5	2,5	7,4	2,8	-6,23; p. <0,0001

Jak pokazuje tabela nr 2, badani studenci, w porównaniu ze studentkami, okazali się osobami o słabszym wewnętrznym umiejscowieniu poczucia kontroli oraz słabszym optymizmie w zakresie zdrowia i życia osobistego. Tylko w sferze pracy optymizm studentów był silniejszy niż optymizm studentek. Różnice choć statystycznie istotne, nominalnie nie były duże. Studentki w porównaniu ze studentami deklarowały wyższy wysiłek we wszystkich badanych dziedzinach życia: pracy, zdrowia oraz kontaktów osobistych.

Wykonano także testy t dla prób zależnych, porównujące wewnątrz grup kobiet i mężczyzn wielkość ocen subiektywnych szans uniknięcia traumatycznych wydarzeń oraz deklarowanego wysiłku w trzech dziedzinach życia.

Tabela nr 3 pokazuje, że zarówno wśród studentek jak i studentów w stopniu istotnym statystycznie najmniejsze szanse przypisywano uniknięciu poważnej choroby. W pozostałych dziedzinach życia, w grupie studentek wyżej oceniano szanse w sferze życia osobistego niż pracy, natomiast w grupie studentów odwrotnie – wyżej oceniano szanse zawodowe niż towarzyskie. Zarówno w grupie studentek jak i studentów najmniejszy wysiłek deklarowano na rzecz zdrowia (uniknięcia poważnej choroby), natomiast w ocenach wysiłku na rzecz pracy i życia osobistego nie było istotnych statystycznie różnic.

Tabela nr 3. Porównanie średnich wartości szans i wysiłku w różnych dziedzinach życia wewnątrz grup kobiet i mężczyzn: testy t – studenta dla prób zależnych

Porównywane pary zmiennych	Uczennice (N = 240)	Studentki (N = 385)	Studenci (N = 670)
Szanse praca – szanse zdrowie	n. ist.	t = 2,94 p. <0,01	t = 10,34 p. < 0,0001
Szanse praca – szanse życie osobiste	t = - 2,74 p. < 0,01	t = - 3,4 p. <0,001	4,66 p. <0,01
Szanse zdrowie – szanse życie osobiste	t = - 4,02 p. <0,001	t = - 6,9 p. < 0,0001	-5,03 p. <0,001
Wysiłek praca – wysiłek zdrowie	t = 3,8 p. < 0,001	t = 8,2 p. <0,0001	5,22 p. <0,001
Wysiłek praca- wysiłek – życie osobiste	t = 2,55 p. <0,05	n. ist.	n. ist.
Wysiłek zdrowie – wysiłek życie osobiste	n. ist.	t = - 7,6 p. <0,001	-3,6 p. < 0,001

W grupie uczennic optymizm związany z uniknięciem bezrobocia był istotnie niższy od optymizmu w sferze zdrowia i kontaktów osobistych. Mimo to, badane dziewczęta deklarowały istotnie wyższy wysiłek wkładany na rzecz pracy niż w sferze kontaktów osobistych i zdrowia.

Kolejna tabela 4 prezentuje korelacje między badanymi zmiennymi w grupie uczennic (240) oraz studentek (385).

Tabela 4. Korelacje między badanymi zmiennymi w grupie uczennic* oraz studentek*

zmiennie	locus	Sz. PR.	Sz. ZD.	Sz. ŻO	W. PR	W. ZD	W. ŻO
locus	-	.19**	.11	.19	.19	n. ist.	n. ist.
Sz. PR.	n. ist.	-	.19	.22	.26	n. ist.	n. ist.
Sz. ZD.	n. ist.	.35	-	.34	.12	.35	.17
Sz. ŻO	n. ist.	.31	.49	-	.17	.24	.38
W. PR	n. ist.	.27	n. ist.	n. ist.	-	.37	.21
W. ZD	n. ist.	n. ist.	.22	.27	.52	-	.30
W. ŻO	-.16	n. ist.	n. ist.	.27	.40	.61	-

* Wyniki uczennic znajdują się poniżej przekątnej tabeli, wyniki studentek znajdują się powyżej przekątnej.

** Wszystkie podane wartości korelacji są istotne statystycznie na poziomie $p < 0,05$.

Legenda: locus – umiejscowienie poczucia kontroli; Sz. PR – szanse w sferze pracy; Sz. ZD – szanse w sferze zdrowia; Sz. ŻO – szanse w życiu osobistym; W. PR – wysiłek w sferze pracy; W. ZD – wysiłek na rzecz zdrowia; W. ŻO – wysiłek w sferze kontaktów osobistych.

Jak pokazuje tabela nr 4, zarówno w grupie studentek jak i uczennic, uzyskano pozytywne korelacje między trzema rodzajami szans oraz trzema rodzajami

deklarowanego wysiłku. Ponadto, zarówno w grupie studentek jak i uczennic oceny szans w konkretnej dziedzinie korelowały pozytywnie z deklarowanym wysiłkiem w tej sferze. Korelacyjna zależność nie określa kierunku zależności, możliwe są więc różne mechanizmy powstania tej zależności. Można przypuszczać, że zarówno optymizm motywuje kobiety do wkładania wysiłku (przyjmując, że deklarowany wysiłek odzwierciedla rzeczywisty wysiłek), jak i przekonanie o wysiłku wkładanym na rzecz jakiejś sprawy jest podstawą do formułowania optymistycznych przewidywań.

W grupie uczennic nie uzyskano żadnych związków między poczuciem umiejscowienia kontroli a oceną szans oraz deklarowanym wysiłkiem (z wyjątkiem wysiłku w sferze życia osobistego, dla którego korelacja z poczuciem kontroli okazała się ujemna: $- .16$). W grupie studentek poczucie umiejscowienia kontroli w niskim lecz istotnym statystycznie stopniu pozytywnie korelowało z szansami w trzech sferach życia oraz deklarowanym wysiłkiem na rzecz pracy, czyli bardziej wewnątrzsterowne studentki były większymi optymistkami oraz bardziej zaangażowane w porównaniu ze studentkami zewnątrzsterownymi.

Kolejna tabela nr 5 prezentuje korelacje między badanymi zmiennymi w grupie studentów.

Tabela 5. Korelacje między badanymi zmiennymi w grupie studentów (mężczyzn)

zmiennie	locus	Sz. PR.	Sz. ZD.	Sz. ŻO	W. PR	W. ZD	W. ŻO
locus	–						
Sz. PR.	.24*	–					
Sz. ZD.	.09	.25	–				
Sz. ŻO	.18	.29	.32	–			
W. PR	n. ist.	n. ist.	n. ist.	.04	–		
W. ZD	n. ist.	n. ist.	.08	n. ist.	.26	–	
W. ŻO	n. ist.	n. ist.	.09	.27	.37	.30	–

* Wszystkie podane wartości korelacji są istotne statystycznie na poziomie $p. < 0,05$.

Legenda: locus – umiejscowienie poczucia kontroli; Sz. PR – szanse w sferze pracy; Sz. ZD – szanse w sferze zdrowia; Sz. ŻO – szanse w życiu osobistym; W. PR – wysiłek w sferze pracy; W. ZD – wysiłek na rzecz zdrowia; W. ŻO – wysiłek w sferze kontaktów osobistych

W grupie mężczyzn, jak pokazuje tabela 5, uzyskano niewysokie lecz statystycznie istotne pozytywne korelacje między poczuciem umiejscowienia kontroli a oceną subiektywnych szans uniknięcia traumatycznych wydarzeń, czyli bardziej wewnątrzsterowni studenci byli większymi optymistami. Żadnych zależności nie uzyskano dla związku poczucia kontroli z deklarowanym wysiłkiem. Podobnie jak w grupach kobiet uzyskano pozytywne korelacje między trzema rodzajami szans oraz trzema rodzajami wysiłku. Wynik ten dowodzi, że optymizm badanych kobiet i mężczyzn ma bardziej zgeneralizowany niż wybiórczy charakter (dotyczący konkretnego rodzaju wydarzeń). Inaczej mówiąc, częściej zdarzało się, że badani byli jednocześnie optymistami czy pesymistami we wszystkich trzech dziedzinach życia niż w jednej dziedzinie optymistami a w innych pesymi-

stami. Podobnie deklarowany wysiłek w trzech podstawowych dziedzinach życia zdaje się wyrażać bardziej ogólną postawę zaangażowania i asekuracji przed nie-szczęśliwymi wydarzeniami.

W przeciwieństwie do grup kobiet, w których uzyskano pozytywne korelacje między subiektywnymi szansami a deklarowanym wysiłkiem na rzecz określonej dziedziny życia (tabela 4), w grupie mężczyzn znacząca pozytywna korelacja wystąpiła tylko między oceną subiektywnych szans uniknięcia samotności i wysiłkiem deklarowanym w tej sprawie ($r = .27$). W pozostałych dwóch sferach: zdrowia ($r = .08$) i pracy zawodowej (brak istotnej korelacji) optymizm mężczyzn w zasadzie nie szedł w parze z deklarowanym wysiłkiem. Można więc powiedzieć, że dla badanych kobiet optymizm w sferze wydarzeń negatywnych w większym stopniu wiązał się z własną aktywnością (natury asekuracyjnej) niż dla mężczyzn.

6. INTERPRETACJA WYNIKÓW

Badany optymizm polegał na jednorazowej ocenie subiektywnych szans uniknięcia traumatycznych wydarzeń w trzech sferach życia: zdrowia, życia osobistego oraz pracy zawodowej, a zakres przewidywań ograniczono do pięciu lat po ukończeniu nauki. Opisane warunki badania należy uwzględnić w interpretacji uzyskanych wyników.

Jednorazowa ocena optymizmu nasuwa przypuszczenie, że chwilowy (przypadkowy) stan emocjonalny badanych w sytuacji pomiaru mógł wpływać na subiektywną ocenę szans, nie oddając typowych przekonań badanych. Zarzut ten osłabia fakt, iż badania przeprowadzono w kilku dużych grupach osób badanych na przestrzeni paru lat. Jeśli zatem przypadkowe stany emocjonalne miałyby wpływ na ocenę subiektywnych szans, to ich działanie powinno sprawić, że nie uzyskano by żadnych prawidłowości. Tymczasem uzyskane wyniki sugerują nieprzypadkowe prawidłowości. To mężczyźni wyżej od kobiet oceniali szanse uniknięcia bezrobocia, natomiast kobiety wyżej od mężczyzn oceniały szanse uniknięcia samotności.

Uzyskane wyniki w sferze zawodowej są szczególnie wymowne, jeśli uwzględni się fakt, że porównywane z mężczyznami (studentami) kobiety były studentkami wyższych uczelni. Oznacza to, że nawet kobiety podejmujące wyższe studia przewidują większe trudności ze znalezieniem pracy aniżeli mężczyźni. Należy sądzić, że mniejszy optymizm kobiet wynika zarówno z ich niższej samooceny oraz pewności siebie w sferze zawodowej jak i obiektywnej sytuacji na rynku pracy wyraźnie preferującej mężczyzn (Bem, 2000; Brannon, 2002; Glick i in., 1988; Gerhard, 1993; Reszke, 1984; Strykowska, 1992). Tak więc mimo deklarowanego większego wysiłku w sferze pracy kobiety wykazywały mniejszy optymizm zawodowy w porównaniu z mężczyznami.

Silniejszy optymizm kobiet w sprawie życia osobistego (uniknięcia samotności) w porównaniu z mężczyznami, może wynikać zarówno z większych umiejętności interpersonalnych jak i silniejszej motywacji kobiet do znalezienia stałego partnera sprawiającej, iż to czego się pragnie wydaje się bardziej prawdopodobne (por. MacDonald, Ross, 1999; Gagne, Lydon, 2001a i b). Zakres przewidywań ograniczono do 5 lat po ukończeniu nauki, a więc do okresu, w którym ba-

dani będą nadal młodzi i potencjalnie atrakcyjni dla płci przeciwnej. Mniejszy optymizm mężczyzn może po części wynikać ze słabszej motywacji do wiązania się z kimś na stałe w okresie, kiedy kariera zawodowa jest priorytetową wartością w ich życiu. Przejawem mniejszej troski w sferze życia osobistego jest deklarowanie przez badanych mężczyzn mniejszego wysiłku w tej sferze w porównaniu z kobietami.

Zarówno w grupie studentek jak i studentów uzyskano istotnie niższą ocenę subiektywnych szans uniknięcia poważnej choroby w porównaniu z pozostałymi zdarzeniami (bezrobociem i samotnością). Wynik ten sugeruje, że zdrowie jest częściej traktowane jako kategoria bardziej losowa i nieprzewidywalna w porównaniu z pracą zawodową czy kontaktami osobistymi, gdzie własne kompetencje i starania mogą znacząco współdecydować o rezultatach. Częściowym potwierdzeniem takiego rozumowania jest wynik dotyczący wysiłku: w sferze zdrowia studentki i studenci deklarowali stosunkowo najmniejszy wysiłek w porównaniu z pracą i życiem osobistym.

We wszystkich badanych sferach życia kobiety, w porównaniu z mężczyznami, deklarowały większy wysiłek oraz w większym stopniu deklarowały przez nie wysiłek wiązał się z optymizmem. Oczywiście deklarowany wysiłek nie musi oznaczać rzeczywistego wysiłku lecz odzwierciedlać emocjonalny stosunek do danej sfery życia, jego ważność w życiu jednostki. W przypadku kobiet deklarowanie znacznego wysiłku jest zgodne ze społecznie akceptowaną koncepcją kobiety odpowiedzialnej i zaangażowanej (por. Brannon, 2002). Uzyskane rezultaty potwierdzają wcześniejsze ustalenia pokazujące, że kobiety silniej niż mężczyźni nastawione są na wytężoną pracę oraz w większym stopniu wiążą powodzenie z własnym wysiłkiem (Spence, Helmreich, 1978; Spence, 1984).

W badanej grupie studentki charakteryzowały się silniejszą wewnątrzsterownością aniżeli studenci, aczkolwiek w obu grupach średnie wartości bliskie były średniej wartości skali. Rezultat ten niezgodny jest ze stereotypem zależnej – zewnętrzsterownej kobiety oraz niezależnego – wewnątrzsterownego mężczyzny (Doherty, Baldwin, 1985, za: Mandal, 2000), potwierdza też obserwowaną w ostatnich dziesięcioleciach tendencję do wzrostu wewnątrzsterowności u kobiet (Burger, Solano, 1994). Należy sądzić, że dla uzyskiwanych wyników w zakresie tej zmiennej nie bez znaczenia jest sytuacja życiowa kobiet, w tym dostęp do wykształcenia. W prezentowanych badaniach studentki charakteryzowały się silniejszym poczuciem wewnętrznej kontroli oraz optymizmem we wszystkich sferach życia w porównaniu z uczennicami liceum. Prawdopodobnie studia wyższe poprawiają samoocenę i subiektywne prognozy na przyszłość – nie tylko w sferze zawodowej. Rozumowanie to wymaga oczywiście weryfikacji w paradygmacie badań podłużnych.

W prezentowanych badaniach optymizm badano w wersji minimalistycznej – oceny subiektywnych szans uniknięcia zdarzeń negatywnych. Badania Changa i in. (1994, 2001) upoważniają do przypuszczenia, że optymizm w sferze zdarzeń pozytywnych i negatywnych to dwie odrębne zmienne, mogące u tych samych osób przybierać inne wartości. W omawianych w artykule badaniach, w dwóch sferach: pracy zawodowej i życia osobistego, uzyskano istotne różnice statystyczne między badanymi różnej płci, aczkolwiek nominalnie różnice nie były duże.

Większość badanych kobiet i mężczyzn oceniała swoje szanse powyżej 60%, a wysiłek powyżej średniej na 11-punktowej skali. Prawdopodobne jest, że wyniki wyglądałyby inaczej w przypadku pomiaru optymizmu w sferze zdarzeń pozytywnych. Czym innym jest, na przykład, przekonanie, że uniknie się samotności, a czym innym wiara w udane życie osobiste. Można przecież związać się z kimś na stałe lecz niekoniecznie wieść satysfakcjonujące życie osobiste. Wiele kobiet ucieka przed samotnością lub trudną sytuacją materialną w intymne związki dalekie od satysfakcjonujących. Prawdopodobne jest zatem, że różnice między kobietami i mężczyznami w poziomie optymizmu odnoszącego się do udanego życia osobistego okazałyby się nieistotne. Z kolei w sferze optymizmu zawodowego mierzonego w wersji pozytywnej jako szanse na ciekawą i dobrze płatną pracę, wielce prawdopodobne jest, że różnica na korzyść mężczyzn wzrosłaby jeszcze bardziej.

BIBLIOGRAFIA

- Basow, S.A. (1986). *Sex-role stereotypes*. Pacific Grove CA: Brooks/Cole Publishing Company.
- Bem, S.L. (2000). *Męskość, kobiecość. O różnicach wynikających z płci*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioural change. *Psychological Review*, 84, 191-215.
- Bognini, M., Placherel, B., Bettschart, W., Halforn, O. (1996). Self-esteem and mental health in early adolescence. Development and gender differences. *Journal of Adolescence*, 19, 233-245.
- Brannon, L. (2002). *Psychologia rodzaju*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne
- Burger, J.M., Solano, Ch. (1994). Changes in desire for control over time – gender differences in 10-year longitudinal study. *Sex Roles*, 31, 465-472.
- Chang, E.C., D’Zurilla, T.J., Maydeu-Olivares, A. (1994). Assessing the dimensionality of optimism and pessimism using a multimeasure approach. *Cognitive Therapy and Research*, 18, 143-160.
- Chang, E.C., Asakawa, K., Sanna, L.J. (2001). Cultural variations in optimistic and pessimistic bias: do Easterners really expect the worst and Westerners really expect the best when predicting future life events? *Journal of Personality and Social Psychology*, 3, 476-491.
- Deaux, K., Emswiller, T. (1974). Explanations of successful performance on sex-linked tasks. What’s skill for the male is luck for the female. *Journal of Personality and Social Psychology*, 29, 80-85.
- Deaux, K., Taylor, J. (1973). Evaluation of male and female ability. Bias works two ways. *Psychological Reports*, 32, 251-262.
- Gagne, F.M., Lydon, J.F. (2001a). Mind-set and close relationships: when bias leads to (in) accurate predictions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1, 85-96.
- Gagne, F.M., Lydon, J.E. (2001 b). Mindset and relationship illusions: The moderating effects of domain specificity and relationship commitment. *Personality and Social Psychological Bulletin*, 9, 1144-1155.

- Gerhart, B. (1990). Gender differences in current and starting salaries: The role of performance, college major, and job title. *Industrial and Labor Relations Review*, 43, 418-433.
- Glick, P., Zion, C., Nelson, C. (1988). What mediates sex discrimination in hiring decision? *Journal of Personality and Social Psychology*, 55, 178-186.
- Gliszczynska, X. (1990). *Skala I-E w pracy. Technika pomiaru poczucia kontroli w sytuacji pracy*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.
- Heine, S.J., Lehman, D.R. (1995). Cultural variation in unrealistic optimism. Does the West feel more invulnerable than the East? *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, 595-607.
- Konarzewski, K. (1995). *Problemy i schematy. Pierwszy rok nauki szkolnej dziecka*. Warszawa: Wydawnictwo Żak.
- Mandal, E. (2000). *Podmiotowe i interpersonalne konsekwencje stereotypów związanych z płcią*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Martinko, M.L., Gardner, W.L. (1983). A methodological review of sex-related access discrimination problems. *Sex Roles*, 9, 825-839.
- MacDonald, T.K., Ross, M. (1999). Assessing the accuracy of predictions about dating relationships: How and why do lovers' predictions differ from those made by observers? *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25, 1417-1429.
- Mądrzycki, T. (1996). *Osobowość jako system tworzący i realizujący plany*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Rudman, L.A. (1999). Self-promotion as a risk factor for women: The costs and benefits of counterstereotypical impression management. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3, 629-645.
- Rotter, J. B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs*, 80, 1-28.
- Scheier, M.F., Carver, Ch.S. (1985). Optimism, coping, and health: assessment and implications of generalized outcome expectancies. *Health Psychology*, 4, 219-247.
- Spence, J.T. (1984). Masculinity, femininity and gender – related traits: A conceptual analysis and critique of current research. In: Macher, B.A. (ed.). *Progress in experimental research*. New York: Academic Press.
- Spence, J.T., Helmreich, R.L. (1978). *Masculinity and femininity: their psychological dimensions, correlates and antecedents*. Austin: University of Texas Press.
- Strykowska, M. (1992). *Psychologiczne mechanizmy zawodowego funkcjonowania kobiet*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Taylor, S.E., Brown, J.D. (1988). Illusion and well-being: A social psychological perspective on mental health. *Psychological Bulletin*, 103, 193-210.
- Weinstein, N.D. (1980). Unrealistic optimism about future life events. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39, 806-820.
- Weinstein, N.D. (1984). Why it won't happen to me: Perceptions of risk factors and susceptibility. *Health Psychology*, 3, 431-457.
- Weinstein, N.D., Lyon, J.E. (1999). Mindset, optimistic bias about personal risk and health protective behavior. *British Journal of Health Psychology*, 4, 289-300.

- Reszke, I. (1984). *Prestiż społeczny a płeć. Kryteria prestiżu zawodów i osób*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.
- Rose, S., Freize, I. H. (1993). Young singles' contemporary dating scripts. *Sex Roles*, 28, 499-509.
- Stojanowska, E. (red.) (2002). *Możliwości i ograniczenia w kreowaniu własnej atrakcyjności interpersonalnej jednostki*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.
- Watkins, D., Akande, A., Cheng, C., Regmi, M. (1996). Culture and gender differences in the self-esteem of college students. A 4 country comparison. *Social Behavior and Personality*, 24, 321-327.